

บทที่ ๔

ลักษณะการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาล

จากการศึกษาเรื่องอริยมรรคตามหลักฐานในพระวินัยปิฎก ทั้งในความหมายถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์ และในความหมายถึงกิจที่สงฆ์ต้องประชุมกระทำร่วมกัน ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงลักษณะการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาลได้ดังนี้

๔.๑ หลักการปกครอง

แม้ว่าพระพุทธเจ้ามิได้ทรงประสงค์ที่จะปกครองสงฆ์ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับหลวงเล่ม ๑๐, ๒๕๒๕ : ๘๖) แต่เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์ ทรงจำเป็นต้องทำหน้าที่ปกครองสงฆ์ (มิลินทปัญหา, ๒๕๑๖ : ๕๔๕ - ๕๔๘) สิ่งสำคัญที่ทรงกระทำ คือ การกำหนดระเบียบปฏิบัติสำหรับภิกษุสงฆ์ เรียกว่าวินัย ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักสำหรับการปกครองและบริหารงาน ของสงฆ์ ดังที่พระราชวรมุนี (๒๕๒๕ : ๔๔๘ - ๔๔๙) ได้กล่าวถึงสาระสำคัญของวินัย ไว้ว่า

วินัยบัญญัติของสงฆ์มิใช่ศีลในความหมายแคบ ๆ อย่างที่มักเข้าใจกันง่าย ๆ แต่ครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไป ที่เรียกว่า ชีวิตด้านนอกของภิกษุสงฆ์ ทุกแง่ เริ่มตั้งแต่กำหนดคุณสมบัติ สิทธิ หน้าที่ และวิธีการรับสมาชิกใหม่เข้าสู่ชุมชนคือสงฆ์ การดูแลฝึกอบรมสมาชิกใหม่ การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำกิจการของสงฆ์พร้อมด้วยคุณสมบัติและหน้าที่ที่กำหนดให้ ระเบียบเกี่ยวกับการแสวงหา จัดทำ เก็บรักษา แบ่งสรรปัจจัย ๔ . . . ระเบียบวิธีดำเนินการประชุม การโจทหรือฟ้องคดี ข้อปฏิบัติของโจทก์ จำเลยและผู้วินิจฉัยคดี วิธีดำเนินคดีและตัดสินคดี การลงโทษ แบบต่าง ๆ ฯลฯ . . . เมื่อพูดในวงกว้างตามโวหารปัจจุบัน วินัยมีความหมายครอบคลุมระบบแบบแผนเกี่ยวกับการปกครอง การบริหาร การศาล นิติบัญญัติ การเศรษฐกิจ การศึกษา เป็นต้น ทั้งหมดเท่าที่ชุมชนตลอดถึงประเทศชาติจะตกลงใช้ปฏิบัติเป็นทางการ. . .

นอกจากจะใช้ วินัย แล้ว สังคมสงฆ์สมัยพุทธกาลยังใช้ ธรรม เป็นหลัก การปกครองและบริหารงานด้วย

ธรรม ในที่นี้ คือหลักคัตตินพระธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระมหาปชาบดีโคตมีว่า คำสอนของพระศาสดามีลักษณะ ๘ ประการ คือ เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ความหมดเครื่องผูกมัด ความไม่สะสม ความมกน้อย ความสันโดษ ความสงัด การประกอบความเพียร และ ความเลี้ยงง่าย (วินยปิฎกเถร จุลลวคคตส ทุตติโย ภาโก. ๒๕๒๕ : ๓๓๐ - ๓๓๑) และ ตรัสแก่พระอุบาลีว่า ธรรม วินัย คำสอนของพระศาสดามีลักษณะ ๗ ประการ คือ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนด ความพันทุกข์ ความสงบ ความรู้อย่าง ความตรัสรู้ และนิพพาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวงเล่ม ๒๓, ๒๕๒๕ : ๑๑๒)

ดังนั้น หลักการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาล จึงอยู่ที่การร่วมกันทำหน้าที่ดูแลให้ชีวิตความเป็นอยู่และกิจกรรมของสงฆ์ ทั้งภายในสังคมสงฆ์ และ ที่เกี่ยวข้องกัสังคมภายนอก เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยข้างต้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการปกครองโดยธรรมวินัย เพื่อธรรมวินัย หรือ เพื่อความหมดจดแห่งพรหมจรรย์ ทั้งในส่วนปัจเจกภิกษุ ในส่วนสังคมสงฆ์ และ ในส่วนพระศาสนา ซึ่งประกอบด้วยพุทธบริษัททั้ง ๔

เมื่อมีหลักดังกล่าว การกระทำทุกอย่างในกระบวนการปกครองก็มุ่งเข้าสู่หลัก อาศัยพระธรรมวินัยเป็นฐาน เป็นหัวใจ เป็นแนวทาง และเป็นจุดมุ่งหมายในทุกรื่อง และทุกขั้นตอน เช่น การวิเคราะห์สาเหตุของอริกรรม คือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งปัญหาความประพฤติของพระภิกษุ และปัญหาความแตกต่างทางความคิด มิได้มองว่า ปึงจัยภายนอกเป็นเหตุ แต่มองที่ธรรมตามกฎแห่งปฏิจสงมุบบาท คือ พิจารณาเห็นความไม่รู้ (อวิชชา) ความต้องการ (ตัณหา) และกิเลสต่าง ๆ ภายในว่าเป็นเหตุ เมื่อจะแก้ปัญหาก็เริ่มแก้ที่เหตุ คือ ให้พระภิกษุทุกรูปที่เกี่ยวข้องทั้งฝ่ายโจทก์ - ผู้กล่าวหา ฝ่ายผู้ถูกกล่าวหา ฝ่ายผู้วินิจฉัยตัดสิน ทำจิตซึ่งเป็นเหตุภายในของคนให้ถูกตรงตามธรรมวินัย ให้ลดละความยึดถือ ความเห็นผิด และขัดเกลากิเลสออกจากจิต เพื่อจะได้ร่วมกันทำหน้าที่ยุติปัญหาตามหลักพระธรรมวินัยต่อไป เป็นต้น

๔.๒ จุดมุ่งหมายของการปกครอง

เมื่ออาศัยพระธรรมวินัยเป็นหลัก การปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาลจึงเป็นไปตามวัตถุประสงค์เดียวกับพุทธประสงค์ที่ทรงวางไว้ในการบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ ในวินยปิฎก มหาวิงฺกสฺส ปฐโม ภาค (๒๕๒๕ : ๓๗) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

๑. เพื่อความดีของสงฆ์ (สงฺขสุภูตฺตาย)
๒. เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ (สงฺขผาสฺตาย)
๓. เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (ทุมฺมงฺกนํ ปุคฺคานํ นิคฺคหยา)
๔. เพื่อความเป็นอยู่ผาสุกของภิกษุผู้ประพฤติชอบ (เปสฺสานํ ภิกฺขุณํ ผาสฺวิหारा)
๕. เพื่อควบคุมอาสวะที่เห็นได้ในปัจจุบัน (ทิจฺจธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวรา)
๖. เพื่อกำจัดอาสวะอันจักบังเกิดในอนาคต (สมฺปฺรายิกานํ อาสวานํ ปฏฺิฆาตฺตาย)
๗. เพื่อความเลื่อมใสของผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส (อปฺปสฺนฺนํ ปสฺทา)
๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของผู้เลื่อมใสแล้ว (ปสฺนฺนํ ภิกฺขุโยภาวา)
๙. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม (สทฺธมฺมภูตฺติยา)
๑๐. เพื่อส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อย (วินยฺยานุคฺคหยา)

ประโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการนี้ แบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. สำหรับสังคมสงฆ์ ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยและความเป็นอยู่ผาสุก
๒. สำหรับพระภิกษุ พระวินัยช่วยในการควบคุมตนเองจากอำนาจกิเลส
๓. สำหรับศาสนา พระวินัยทำให้สถาบันสงฆ์ และ สถาบันศาสนาเป็นที่เลื่อมใสแก่ประชาชนทั้งทำให้ศาสนาสืบทอดต่อไปอย่างมั่นคง

๔.๓ ลักษณะการปกครอง

ในพระไตรปิฎกใช้ศัพท์ที่มีความหมายว่าปกครอง ๓ ศัพท์ คือ ปสาส อภิบาล และปริหร สองศัพท์แรก โดยรูปศัพท์มีความหมายที่แสดงว่า ผู้ปกครองมีภาวะ

บางประการหรือมีอำนาจเหนือกว่าผู้ถูกปกครอง มีการใช้อำนาจสั่งการ (ปสาส) และให้การปกป้องคุ้มครอง (อภิบาล) เท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มักใช้กับการปกครองแผ่นดิน เช่น “เคหฬจาวสติ นโร อปพพชชมิจัน্ন มหตี มหี ปสาสติ ถ้าเสด็จครองเรือน ยังไม่ประสงค์ที่จะทรงผนวช ก็จะทรงปกครองแผ่นดินใหญ่” (สุตตนปิฎกเถ ทิฆนิกายสุส ปาฎิกวรรค, ๒๕๒๕ : ๑๗๕) ในเล่มเดียวกัน (๒๕๒๕ : ๑๖๔) มีข้อความว่า “สเจ น ปพพชชมุเปติ ตาทิสो วตเตติ จกัถ์ ปฐวี ปสาสติ ถ้าพระราชกุมารเช่นนั้น ไม่เข้าถึงบรรพชา จะยังจักรให้เป็นไป และปกครองแผ่นดิน” และในหน้า ๖๘ มีข้อความว่า “โส สมเตแนว สุทัง ชนปทัง ปสาสติ ได้ยินว่าพระองค์ทรงปกครองแผ่นดินตามพระมติของพระองค์อยู่” สำหรับคำว่าอภิบาล มีใช้ใน สุตตนปิฎกเถ ทิฆนิกายสุส ปาฎิกวรรค (๒๕๒๕ : ๒๑๐) ความว่า

อิโต สวา ปุริมา ทิสวา	อิติ นัง อาจิฆติ ชโน
ยัม ทิสัม อภิปาเลติ	มหาราชา ยสสุสิ โส
คนธพูนัง อาธิปติ	ชตรญญู อิติ นามโส
รมตี นัจจตีเตहि	คนธพเพहि ปุรกชโต

แต่ที่นี้ไป ทิศที่ชนเรียกกันว่า ปุริมทิศ ที่ทำวมหาราชผู้ทรงยศ เป็นเจ้าเป็นใหญ่ ของพวกคนธรรม์ ทรงนามว่าทำวชตรญญู อันพวกคนธรรม์แวดล้อมแล้ว ทรงโปรดปรานด้วยการผ่อนรำข้าวร้อง ทรงอภิบาลอยู่

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา : พระสุตตันตปิฎกเถ ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค, ๒๕๓๐ : ๒๑๑ - ๒๑๒)

ส่วนศัพท์ ปรีหร แสดงลักษณะการปกครองว่า เป็นการนำสังคม หรือหมู่คณะให้ดำเนินไปโดยสมบูรณ์หรือนำหมู่คณะให้พัฒนาไปพร้อมกัน อุปสรรค ปรี มีความหมายว่า ด้วยกัน หรือ โดยสมบูรณ์ ธาตุ หร แปลว่า นำไป หากจะแปล ปรี ว่าโดยรอบ ปรีหร อาจบ่งความหมายถึง การแบ่งงาน การกระจายอำนาจ การที่สมาชิกสังคมมีส่วนร่วมในการปกครองหมู่คณะก็ได้ พระไตรปิฎกมักจะใช้ ปรีหรติ กับกลุ่มสังคมเช่น “คณัม ปรีหรตติ คณัม” (สุตตนปิฎกเถ ขุททกนิกายสุส มหานิทเทโส, ๒๕๒๕ : ๕๔๖, ๕๖๘) สุตตนปิฎกเถ องคุตตนิคายนิกายสุส ตติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๑๓๘ และ วินยปิฎก จุลลวคคสุส ทติโย ภาค (๒๕๒๕ : ๑๖๔ - ๑๖๕) มีข้อความว่า “อหัม ภิกขุสงฆัม ปรีหริสสามิ เราจักปกครองภิกษุสงฆ์” อีกตัวอย่างหนึ่งจากสุตตนปิฎกเถ มชฌิมนิกายสุส มหานิทเทโส,

๒๕๒๕ : ๕๔๖, ๕๖๘ คือ “อหฺมง ทานิ อายสฺมา จ สาริปฺตุโต ภิกฺขุสงฺฆํ ปฺริหิสฺสาม บัดนี้เราและท่านพระสาริปุตฺรจักปกครองสงฆ”

คัพฺท์ ปฺริหฺร คฺจะเหมาะกับการปกครองสงฆ เนื่องจากการปกครองสงฆ ใช้วิธีการบริหารงานโดยภิกษุทุกรูปมีอำนาจหน้าที่ตัดสินใจร่วมกัน ไม่มีบุคคลใดมีอำนาจพิเศษเหนือผู้อื่น เป็นการปกครองในลักษณะของการประชุมสงฆ ซึ่งมีรายละเอียดที่จะศึกษาอยู่ ๒ ประการ คือ

- ผู้มีหน้าที่ปกครองสงฆ
- อำนาจแห่งธรรมในที่ประชุมสงฆ

๔.๓.๑ ผู้มีหน้าที่ปกครองสงฆ

การปกครองสงฆในสมัยพุทธกาลไม่มีรูปแบบในลักษณะที่เป็นองค์การบริหารแบบจัดตั้ง ตามลักษณะขององค์การบริหารทั่วไปในปัจจุบัน แต่เป็นกระบวนการในการทำหน้าที่ของพระภิกษุทุกรูปที่อยู่ร่วมกันในอาวาสหนึ่ง ซึ่งมีสิทธิเท่าเทียมกัน ในการเข้าร่วมช่วยเหลือกันทำหน้าที่ดูแล รักษา และ ดำเนินการให้ชีวิตความเป็นอยู่ ความคิด คำพูด การกระทำ ของพระภิกษุแต่ละรูป และกิจกรรม เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคฺมสงฆเป็นไปตามพระธรรมวินัย เพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ปัจเจกภิกษุ สังคฺมสงฆ และพระศาสนา คือ ทั้งประโยชน์ส่วนตนและประโยชน์ส่วนรวม ทั้งภายในและภายนอก

พระพุทธเจ้าทรงวางระบบสังคฺมสงฆบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของพระภิกษุทุกรูป พระองค์มิได้มีพระประสงค์จะรวมอำนาจการปกครองสงฆไว้ที่พระองค์เอง หรือที่พระอรหันต์รูปใดรูปหนึ่งหรือสงฆกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เพราะเป็นไปไม่ได้หรือเป็นไปได้ยากมากที่จะมีผู้ทรงคุณธรรมและความสามารถเหมาะสม พระพุทธเจ้าตรัสว่ามีแต่พระองค์ พระสาริปุตฺรและพระโมคคัลลณะเท่านั้นที่ควรปกครองสงฆ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวงเล่ม ๑๓, ๑๕๕) แม้กระนั้นก็ได้ทรงมอบให้พระอัครสาวกทั้งสองปกครองสงฆ อีกทั้งพระอัครสาวกก็ปรีนิพพานก่อนพระพุทธเจ้าด้วย พระองค์ทรงมอบให้สงฆมีอำนาจหน้าที่ในการปกครองและบริหารงานในขอบเขตของวินัย

ภิกษุสงฆ์ทำหน้าที่ในการปกครองสงฆ์ โดยเข้าร่วมประชุมสังฆกรรมในสงฆ์สมานสังวาสกลุ่มใดก็ได้ เพื่อพิจารณาตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการงานทุกอย่าง รวมทั้งการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังฆมสงฆ์ด้วย หากพระภิกษุรูปใดจะไม่เข้าประชุมสงฆ์ ต้องมอปลั้นทะไปกับภิกษุอื่น แสดงว่ายินยอมตามมติของสงฆ์

ในการประชุมสงฆ์ พระภิกษุที่มีบทบาทสำคัญ คือผู้ดำเนินการประชุม พระไตรปิฎกมิได้กล่าวถึงบทบาทของผู้ดำเนินการประชุมในที่ประชุมสงฆ์ไว้มากไปกว่าการประกาศญัติให้สงฆ์ทราบและถามความเห็นของสงฆ์ แต่จากการที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถเป็นผู้แจ้งญัติและเปิดโอกาสให้พระภิกษุแสดงความคิดเห็น แสดงว่าจะต้องใช้ความสามารถไม่น้อย ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมให้พูดในประเด็น และในเวลาอันสมควร การสรุปสาระสำคัญของผู้แสดงความคิดเห็น ให้ผู้เข้าประชุมเข้าใจง่ายขึ้น ตลอดจนการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่อาจเกิดขึ้นได้ การประชุมจะดำเนินไปได้ดีและบรรลุวัตถุประสงค์ของการประชุมเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ดำเนินการประชุม ในการประชุมสังฆกรรม จึงต้องมีภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถเป็นผู้ดำเนินการประชุม

บทบาทอีกประการหนึ่งของภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถ คือการระงับอธิกรณ์ วิธีระงับอธิกรณ์ที่มีขั้นตอนมากหน่อย คือ เขภุขสิกาและสัมมุขาวินัย พระพุทธเจ้าทรงแนะนำว่า การระงับอธิกรณ์ด้วยเขภุขสิกาควรจะใช้ในที่ประชุมที่มีธรรมวาทีภิกษุมากกว่าอธรรมวาทีภิกษุ เพื่อให้ที่ประชุมสงฆ์ได้มติหรือข้อยุติที่เป็นธรรมตามหลักแห่งพระธรรมวินัย พระภิกษุที่จะระงับอธิกรณ์ด้วยเขภุขสิกาจึงต้องรอบรู้สถานการณ์ของสงฆ์ รู้ว่าภิกษุรูปใดเป็นธรรมวาที รูปใดเป็นอธรรมวาที และสามารถชักนำให้ภิกษุธรรมวาทีมาเข้าประชุมมากกว่าภิกษุอธรรมวาที

ส่วนการระงับอธิกรณ์ด้วยสัมมุขาวินัย จะต้องให้โจทก์และจำเลยให้การในที่ประชุมสงฆ์ พระภิกษุที่ทำหน้าที่ซักถามโจทก์และจำเลยก็จะต้องมีความสามารถมาก จึงจะสามารถทำให้ทั้งสองฝ่ายกล่าวความจริงได้ และที่สำคัญที่สุดสามารถ

* พระพุทธเจ้าทรงห้ามภิกษุที่มีสังวาสต่างกัน (นานาสังวาส) ประชุมสังฆกรรมร่วมกัน คงจะเป็นเพราะภิกษุที่เป็นนานาสังวาสมีความเห็นต่างกันอยู่ก่อนแล้ว ถ้าประชุมร่วมกันก็คงจะลงมติร่วมกันได้ยากและอาจทำให้เกิดความวุ่นวายขึ้นได้

ชี้แจงให้พระภิกษุที่มีความเห็นผิดกลับใจได้ มีความเห็นที่ถูกต้อง พระภิกษุที่จะระงับ
อธิกรณ์จึงต้องเป็นธรรมวาทีที่มีความสามารถพิเศษ เป็นที่ยอมรับศรัทธา มีอำนาจใน
ทางพุดตินัยที่จะแนะนำและทำให้ภิกษุอื่นปฏิบัติตาม

ในกรณีที่ต้องการมติเอกฉันท์ เพียงภิกษุธรรมวาทีรูปเดียวก็อาจ
ยับยั้งความคิดเห็นและการกระทำที่ไม่เป็นธรรมได้ แต่ในกรณีที่ต้องการเสียงข้างมาก จำ
เป็นต้องอาศัยธรรมวาทีภิกษุมารูป พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำพระอรหันต์ให้เข้าประชุม
สังฆกรรม (วินยปิฎก มหาจตุคคส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๒๐๕) นอกจากนี้ยังได้ตรัส
ไว้ใน สุตตนต์ปิฎก สุตตตนิคายส สกาวกโก (๒๕๒๕ : ๒๗๐) ว่า

เนสา สภา ขตุถ น สนฺติ สนฺโต สนฺโต น เต เชน วทนฺติ ฌมฺ
ราคณฺจ โทสณฺจ ปหาย โมหํ ฌมฺ วทนฺตา จ ภวฺนฺติ สนฺโต

ในที่ใดไม่มีพวกสัตบุรุษ ในที่นั้นไม่ชื่อว่าสภา
คนเหล่าใดไม่กล่าวธรรม คนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ
สัตบุรุษละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว จึงกล่าวธรรมอยู่

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา : พระสุตตันตปิฎก สังขุตตนิคาย
สกาววรรค, ๒๕๓๐ : ๒๕๔)

จากพุทธคำรัสนี้พระพุทธเจ้าทรงดำริว่าที่ประชุมจำเป็นต้องมีพระ
อรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ トラบใดสงฆ์ยังมีภิกษุธรรมวาที ผู้ปฏิบัติดี
ปฏิบัติชอบ เป็นพระอรหันต์ ภิกษุเหล่านี้จะเป็นผู้ขึ้นำสงฆ์ให้มั่นคงในธรรมวินัย รักษา
สถาบันสงฆ์ให้เป็นที่เลื่อมใสแก่ประชาชนได้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงให้สงฆ์ปกครองกันเอง
โดยใช้มติของสงฆ์ และภิกษุทุกรูปมีสิทธิเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็นและลง
คะแนนเสียง จึงจำเป็นที่พระอรหันต์และภิกษุธรรมวาทีจะต้องเข้าร่วมประชุมสงฆ์ เพื่อ
แสดงความคิดเห็นที่เป็นธรรมในที่ประชุมสงฆ์

แม้กาลภายหลังจะมีภัยเกิดขึ้นแก่พระธรรมวินัยเพราะพระภิกษุ
ประพฤติด้อยอ่อนกันมาก ทำให้มีการลบล้างธรรมลบล้างวินัย (พระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับหลวงเล่ม ๒๒, ๒๕๒๕ : ๕๑ - ๕๓) ภิกษุผู้ประพฤติด้อยแม้จำนวนน้อยก็อาจรักษา
ธรรมวินัยไว้ได้เช่นเดียวกับที่พระอรหันต์เถระรักษาไว้ในการประชุมสังคายนาพระธรรม
วินัยครั้งแรก (วินยปิฎก จุลจตุคคส ทฺติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๓๘๖ - ๓๘๗)

พระภิกษุที่ทำหน้าที่สำคัญ ๆ เหล่านี้ เป็นผู้นำสงฆ์ที่แท้จริงด้วย คุณธรรมและความสามารถของตน พระเถระที่บวชนานและปรารภนาเป็นผู้นำสงฆ์ หากทำหน้าที่เหล่านี้ได้ดีเป็นที่ประจักษ์แก่ภิกษุสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ย่อมยอมรับอำนาจของท่านโดยไม่ต้องมีใครบังคับ

การที่สงฆ์ในพุทธศาสนาไม่มีการแต่งตั้งผู้นำสงฆ์เป็นทางการ ทำให้พระภิกษุผู้เป็นธรรมวาที ฉลาดและมีความสามารถในสงฆ์กลุ่มต่าง ๆ ได้ทำหน้าที่ในกลุ่มของตนตามกำลังความสามารถและตามความเหมาะสม ถือได้ว่าเป็นการกระจายอำนาจการปกครองสงฆ์โดยแท้

การทำหน้าที่ของพระภิกษุทั้งหมดในการปกครองดูแลซึ่งกันและกันด้วยการประชุมนี้เรียกว่ากิจจาริกรรม ซึ่งมีความหมายตรงกับคำว่า “สังฆกรรม” โดยทั่วไป ใช้คำว่า สังฆกรรม คำว่า “กิจจาริกรรม” มีใช้แต่ในพระไตรปิฎกส่วนที่ว่าด้วยเรื่อง อธิกรรมเท่านั้น

หลักสำคัญของกิจจาริกรรม ซึ่งแสดงถึงรูปแบบของการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาลด้วย คือ สงฆ์ซึ่งประกอบด้วยภิกษุทุกรูปมีสิทธิและหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบร่วมกันในการประชุมเพื่อพิจารณาตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมทุกอย่าง รวมทั้งการยุติปัญหาที่เกิดขึ้นในสังฆมตต์ด้วย

๔.๓.๒ อำนาจแห่งธรรมในที่ประชุมสงฆ์

อำนาจการปกครองบริหาร เป็นอำนาจที่สงฆ์ได้มาตามหลักแห่งพระธรรมวินัย และสงฆ์จะต้องใช้อำนาจตามแนวทางที่กำหนดไว้ในพระธรรมวินัย เพื่อรักษาพระธรรมวินัย

ในเรื่องการใช้อำนาจปกครองบริหารสงฆ์นี้ ปรีชา ช่างขวัญอิน (๒๕๓๔ : ๔๗) มีความเห็นว่า

การใช้อำนาจบริหารตามลักษณะการปกครองสงฆ์ของพระพุทธเจ้า นั้น ผู้เขียนเห็นว่าไม่เกี่ยวกับประชาธิปไตย แต่เป็นเพราะความตายตัวของธรรมะและการขยายตัวของพุทธศาสนาเป็นเหตุ ความตายตัวของธรรมะทำให้เกิดความต้องการ

มติเอกฉันท์ ส่วนการขยายตัวของพุทธศาสนาทำให้เกิดความจำเป็นที่สงฆ์จะต้องทำสังฆกรรม เนื่องจากพระพุทธรองค์มิได้เสด็จอยู่ในเวลานั้น และอาจเป็นความจำเป็นที่ทรงเล็งเห็นถึงอนาคตของพระศาสนาเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วด้วยก็เป็นได้

ผู้เขียนมีความเห็นสอดคล้องว่า การประชุมสงฆ์เพื่อทำสังฆกรรมไม่เกี่ยวกับลักษณะการปกครองแบบประชาธิปไตย เนื่องจากการประชุมสังฆกรรมให้ความสำคัญกับความถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า และมุ่งหมายพัฒนาพระภิกษุให้เป็นธรรมวาที ดังจะเห็นได้จากการประชุมสงฆ์เพื่อให้อุปสมบท การทำอุโบสถ และการปวารณา ที่กล่าวแล้วในบทที่ ๓ พระภิกษุที่เข้าประชุมมีกรอบความคิดอยู่แล้วตามธรรมวินัยที่ได้รับการอบรมมา การเข้าประชุมเป็นการร่วมกันพิจารณาให้เป็นไปตามธรรมวินัย มิใช่ให้เป็นไปตามความต้องการของตน

๔.๔ วิธีดำเนินการปกครอง

ดังได้กล่าวแล้วว่า สงฆ์ในสมัยพุทธกาลใช้กิจจาธิกรณ์เป็นกลไกสำคัญในการปกครอง โดยพระภิกษุทุกรูปมีสิทธิและหน้าที่เท่าเทียมกันในการร่วมกันปกครองบนพื้นฐานของธรรมวินัย เพื่อธรรมวินัย

สงฆ์ทำสังฆกรรมหรือกิจจาธิกรณ์ด้วยการประชุมสงฆ์ ซึ่งมี ๔ วิธี คือ อุปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม ญัตติจตุตถกรรม (วินยปิฎก จุลลวคคสุส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๓๓๖) กิจจาธิกรณ์แต่ละเรื่องจะใช้วิธีการประชุมและกำหนดจำนวนพระภิกษุที่จะต้องเข้าร่วมประชุมไว้ต่างกัน พระภิกษุที่มีสิทธิและหน้าที่เข้าร่วมประชุมสงฆ์ก็ต้องมีคุณสมบัติตามที่กำหนด มีรายละเอียดของวิธีการประชุม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของวิธีดำเนินการปกครองของสงฆ์สมัยพุทธกาล อันควรแก่การศึกษา ดังนี้

๔.๔.๑ คุณสมบัติของภิกษุผู้เข้าประชุม

พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจหน้าที่ให้ปกตัตตภิกษุ คือภิกษุผู้ไม่มีอาบัติทุกรูปในสงฆ์ทุกกลุ่ม บริหารกิจการของกลุ่มตนด้วยการร่วมรับรู้และตัดสินใจเกี่ยวกับการปกครองและบริหารงานในที่ประชุมสงฆ์ อำนาจหน้าที่กำหนดคนโยบายและตัดสินใจ

ใจเกี่ยวกับการงานของสงฆ์ ไม่ได้อยู่ที่พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง หรือคณะใดคณะหนึ่งโดยเฉพาะ

พระไตรปิฎกหลายตอนกล่าวถึงภิกษุอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ แต่ละกลุ่มก็คงจะเที่ยวจาริกไปบ้าง อยู่ประจำที่บ้าง (แต่เมื่อถึงวันเพ็ญเดือนแปด ภิกษุทุกรูปต้องอาศัยอยู่ประจำที่เป็นเวลา ๓ เดือน เรียกว่า เข้าพรรษา - วินยปิฎก มหาวคคสุต ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๒๗๒ - ๒๗๓) เช่น “เต จ พหู ภิกขุ เถรา จ นวา จ มชฺฉิมิมา จ อายสุมโต อุปาลิสฺส สนฺติเก วินยํ ปริยาปฺพนฺติ ภิกขุเหล่านี้นมากมายทั้งเถระ ทั้งนวกะ ทั้งมชฺฉิมิมา ต่างพากันเรียนพระวินัยในสำนักท่านพระอุบาลี” (วินยปิฎก จุลลวคคสุต ทูติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๑๒๘ - ๑๓๐) อีกตัวอย่างหนึ่งกล่าวถึงการจาริกของพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะว่า “เอกํ สมยํ อายสฺมา จ สารีปฺตุโต อายสฺมา จ มหาโมคฺคฺลฺลาโน ทกฺขิณาภิรฺตฺสมี จาริกํ จรฺนฺติ มหตา ภิกขุสงฺฆเณ สทฺธิ สมัยหนึ่งท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโมคคัลลานะจาริกไปในทักษิณาภิรชนบทพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวงเล่ม ๒๓, ๒๕๒๕ : ๕๗)

พระภิกษุแต่ละกลุ่มจะต้องกำหนดขอบเขตอวาสาของตนเรียกว่า สมมติสีมา และกำหนดสถานที่ทำสังฆกรรมเรียกว่า สมมติโรงอุโบสถ พระภิกษุทุกรูปที่อยู่ในขอบเขตของอวาสดึงเข้าร่วมสังฆกรรมตามสถานที่กำหนด (วินยปิฎก มหาวคคสุต ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๒๐๘ - ๒๑๑) แต่ไม่กำหนดว่าพระภิกษุต้องทำสังฆกรรมในเขตอวาสดิมทุกครั้ง มีเพียงข้อบังคับว่าเมื่อถึงวันอุโบสถ หากในเขตอวาสดิมไม่มีพระภิกษุรูปใดสวดพระปาฏิโมกข์ได้ พระภิกษุทั้งหมดต้องไปร่วมทำอุโบสถในอวาสดิมที่มีผู้สวดพระปาฏิโมกข์ได้ และเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษา จะต้องจำพรรษาในอวาสดิมที่มีภิกษุสวดพระปาฏิโมกข์ได้ มิฉะนั้นเป็นอาบัติทุกกฎ (วินยปิฎก มหาวคคสุต ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๒๓๔)

การประชุมทำสังฆกรรมร่วมกันแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสงฆ์ ภิกษุณานาสังวาสและภิกษุที่ทำสังฆเภท จะไม่ร่วมประชุมทำสังฆกรรม

เมื่อพระเทวทัตแยกตัวจากสงฆ์ จึงประกาศไม่ทำสังฆกรรมร่วมกับสงฆ์ ดังปรากฏใน วินยปิฎก จุลลวคคสุต ทูติโย ภาค (๒๕๒๕ : ๑๕๕) พระเทวทัตกล่าวว่า “อชฺชตฺตฺเตทานาหิ อาวุโส อานนฺท อญฺญเตรว ภควตา อญฺญเตรว

ภิกษุสงฆา อุโปสถ์ กริสสามิ สงฆกมมํ กริสสามิ ท่านอานนท์ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ผมจักทำอุโบสถ จักทำสังฆกรรม แยกจากพระผู้มีพระภาค แยกจากภิกษุสงฆ์” เมื่อพระเทวทัตมีความเห็นและต้องการปฏิบัติต่างจากพระพุทธเจ้า จึงไม่อาจร่วมสังฆกรรมกับพระพุทธเจ้าและสาวก ต้องแยกตัวออกจากสงฆ์เป็นเหตุแห่งสังฆเภท

ปกตัตตภิกษุ คือภิกษุผู้บริสุทธิ์ ไม่มีอาบัติติดตัว มีสิทธิและหน้าที่เข้าร่วมประชุมทำสังฆกรรมกับภิกษุสมานสังฆาสนหมู่ใดก็ได้ ที่ปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ภิกษุนานาสังฆาสนไม่มีสิทธิเข้าร่วมประชุม การประชุมทำสังฆกรรมที่มีภิกษุนานาสังฆาสนร่วมอยู่ด้วย สังฆกรรมนั้นเป็นโมฆะ (วินยปิฎก มหาวคคกสส ทุติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๒๕๖ - ๒๖๑)

การที่พระพุทธเจ้าทรงตัดสิทธิ์ภิกษุที่ต้องอาบัติมิให้เข้าประชุมทำสังฆกรรม ถือเป็นกรณลงโทษอย่างหนึ่ง และทำให้ที่ประชุมสงฆ์เป็นที่ประชุมของภิกษุผู้บริสุทธิ์ แสดงให้เห็นว่าภิกษุที่ต้องอาบัติไม่มีสิทธิในการปกครองและบริหารสงฆ์

อนึ่ง เนื่องจากกระบวนการประชุมของสงฆ์ให้สิทธิเสมอภาคแก่ผู้เข้าประชุมทั้งหมด โดยถือความถูกต้องตามพระธรรมวินัยเป็นหลัก เป็นแนวทางปฏิบัติ และเป็นจุดหมายร่วมกัน ความสำเร็จของการประชุมที่จะให้บังเกิดผล คือ ความดีงามและความผาสุกของสงฆ์ ความเจริญในการประพฤติพรหมจรรย์ของปัจเจกภิกษุ และความรุ่งเรืองของพระธรรมวินัยในชีวิตของสังคมาส่วนรวม ทั้งสังคมาสงฆ์และสังคมาโลก จึงจำเป็นต้องพยายามรักษา ส่งเสริม สนับสนุน พระภิกษุผู้เข้าร่วมประชุมให้เป็นฝ่ายธรรมวาที ตั้งมั่นอยู่ในธรรม อีกทั้งมีความจำเป็นที่จะต้องมีผู้รู้ธรรม รู้วินัยในระดับที่พระไตรปิฎก

สังฆเภทต่างจากนานาสังฆาสน คือ สังฆเภทเป็นการแยกตัวจากสงฆ์ด้วยความเชื่อและการปฏิบัติต่างจากพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าและสาวกไม่มีส่วนรับผิดชอบต่อการกระทำของพระภิกษุผู้ทำสังฆเภท (วินยปิฎก จุลลวคคกสส ทุติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๑๗๓ - ๑๗๔) ส่วนนานาสังฆาสนเป็นการอยู่ร่วมกันในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า แม้จะมีความเห็นต่างกันบางประการ แต่ต่างก็ยังปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เมื่อสามารถทำความเข้าใจตรงกันได้ ก็สามารถกลับสมานสังฆาสนกันได้ (วินยปิฎก มหาวคคกสส ทุติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๓๑๕ - ๓๒๐)

เรียกว่า ผู้ฉลาด ผู้สามารถ (พยุหิต ปฎิพล) เข้ามาเป็นหลักช่วยให้การพิจารณาตัดสิน และ ดำเนินการต่าง ๆ ของที่ประชุมเป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยอย่างแท้จริง

๔.๔.๒ จำนวนภิกษุที่เข้าประชุม

การทำสังฆกรรมจะต้องมีปกติตตภิกษุเข้าร่วมประชุมตามจำนวนที่กำหนดไว้สำหรับแต่ละเรื่องที่จะเสนอให้สงฆ์พิจารณา หมู่ภิกษุที่เข้าประชุมสังฆกรรม เรียกว่าสงฆ์ สงฆ์มี ๕ ประเภทตามจำนวนภิกษุที่ประกอบเป็นสงฆ์ คือ

- สงฆ์ที่ประกอบด้วยภิกษุ ๔ รูป (จตุรวรรค) ทำสังฆกรรมได้ทุก อย่างยกเว้นการอุปสมบท ปวารณา และอัฏฐาน
- สงฆ์ที่ประกอบด้วยภิกษุ ๕ รูป (ปัญจวรรค) ทำสังฆกรรมได้ทุก อย่างยกเว้นการอุปสมบทและอัฏฐาน
- สงฆ์ที่ประกอบด้วยภิกษุ ๑๐ รูป (ทศวรรค) ทำสังฆกรรมได้ทุก อย่างยกเว้นอัฏฐาน
- สงฆ์ที่ประกอบด้วยภิกษุ ๒๐ รูปและมากกว่า ๒๐ รูป (วิสตติวรรคและอดิเรกวิสตติวรรค) ทำสังฆกรรมได้ทุกอย่าง (วินยปิฎก มหาจตุคคสส ทูติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๒๕๘ - ๒๕๙)

เมื่อพิจารณาจำนวนพระภิกษุสำหรับภารกิจแต่ละอย่าง จะเห็นว่า อัฏฐาน เป็นภารกิจสำคัญที่ต้องมีพระภิกษุจำนวนมากที่สุดเข้าร่วมพิจารณา รองลงมา คือ การอุปสมบท

การอุปสมบท เป็นการพิจารณารับบุคคลเข้ามาบวชเป็นสมาชิกใหม่ในสังฆมสังฆ์ จะต้องได้รับการพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบ ต้องอาศัยพระภิกษุจำนวนมากร่วมกันพิจารณา หากสงฆ์ไม่พิจารณาให้ดีพอ ผู้ที่เข้ามาบวชอาจสร้างปัญหาขึ้นในสังฆมสังฆ์และทำให้พระศาสนาหมวมอง ไม่เป็นที่เลื่อมใสศรัทธา

การอัฏฐานก็เป็นการรับสมาชิกลักษณะหนึ่งเหมือนกัน แต่เป็นการรับสมาชิกเก่าที่ถูกลงโทษเป็นปกติตตภิกษุ เสขสิทธการเป็นภิกษุเพราะต้องอาบัติหนัก เมื่อได้รับโทษครบตามกำหนดแล้ว จึงขอให้สงฆ์พิจารณารับกลับเข้าหมู่ ซึ่งต้องกระทำด้วยความรอบคอบและอาศัยความเห็นของพระภิกษุจำนวนมากว่าการรับสมาชิก

ใหม่ที่ยังไม่เคยบวช (หรือเคยบวชแล้วลาสิกขาโดยไม่มีอาบัติติดตัว) หากสงฆ์ยอมรับจึงจะกลับเข้าหมู่เป็นปกติตติภิกขุได้ตามเดิม

เหตุที่การอัฏฐานต้องอาศัยพระภิกษุมากรูปกว่าการอุปสมบท อาจเป็นเพราะ การอุปสมบทเป็นการพิจารณารับสมาชิกใหม่ที่ไม่มีความผิดมาก่อน หรือหากมีก็มีในฐานะฆราวาสที่ยังไม่ได้รับการอบรมในศาสนามาก่อน แต่การอัฏฐานเป็นการพิจารณารับพระภิกษุที่ถูกลงโทษและพ้นโทษแล้วกลับเข้าหมู่ การที่พระภิกษุซึ่งได้รับการศึกษาในศาสนาโดยตรงยังต้องอาบัติหนัก แสดงว่าขาดความละเอียด ความเกรงกลัวต่อบาป หรือมิฉะนั้นก็ไม่สามารถควบคุมตนเองให้ละเว้นอกุศลกรรม การรับกลับเข้าหมู่จึงต้องอาศัยพระภิกษุมากรูปร่วมพิจารณา

การรับบุคคลเข้ามาเป็นภิกษุในสังฆมสงฆ์มีความสำคัญยิ่งเพราะพระภิกษุเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความมั่นคงแก่สถาบันสงฆ์

๔.๔.๓ วิธีการประชุม

นอกจากจะกำหนดจำนวนภิกษุที่เข้าร่วมประชุมแต่ละเรื่องแล้ว ในพระวินัย ยังกำหนดวิธีการประชุมสงฆ์ไว้ ๔ วิธี คือ อปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติ-ทุกติกรรม และญัตติจตุตถกรรม เมื่อกล่าวถึงลักษณะประชาธิปไตยในสังฆมสงฆ์ มักจะต้องกล่าวอ้างถึง ๒ วิธีหลัง เพราะมีการขอมติสงฆ์ ส่วน ๒ วิธีแรกไม่มีการขอมติสงฆ์

อปโลกนกรรม คือการกล่าวในที่ประชุมสงฆ์เพื่อแจ้งให้สงฆ์ทราบ หรือเพื่อแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่สงฆ์กำลังพิจารณา พระไตรปิฎกมิได้กล่าวถึงวิธีทำอปโลกนกรรม กล่าวแต่เพียงว่าอปโลกนกรรมเป็นกิจจาริกรรมอย่างหนึ่ง (วินยปิฎก จุลลวคคสุส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๓๓๖) ดังนั้นข้อที่บางท่านอธิบายว่า อปโลกนกรรมไม่ต้องทำในเขตสีมาก็ได้ จึงขัดกับข้อบังคับของการทำสังฆกรรมซึ่งต้องทำในเขตสีมา อปโลกนกรรมคงจะเป็นการแจ้งเรื่องทั่ว ๆ ไป มิใช่เรื่องสำคัญ เช่น แจ้งเรื่องการปลงศพ อัญญาเดียรถีย์ที่มาขอบวช (วินยปิฎก มหาจคคสุส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๑๔๗)

ญัตติกรรม เป็นการประกาศให้สงฆ์ทราบโดยไม่ได้ขอมติสงฆ์เช่นเดียวกับอปโลกนกรรม ต่างกันคือ อปโลกนกรรมมิได้กำหนดว่าใครจะเป็นผู้อปโลก (แจ้งหรือประกาศ) ส่วนญัตติกรรม พระพุทธเจ้าทรงกำหนดว่าพระภิกษุที่ประกาศให้สงฆ์

ทราบด้วยฉัตติกรรมซึ่งก็คือผู้ทำหน้าที่ดำเนินการประชุม ต้องเป็นภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถ (พหุศต ปฏิพล) ข้อความที่แจ้งด้วยฉัตติกรรม เรียกว่า ฉัตติกรรมวาจา ฉัตติกรรมวาจา คือการระบุเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วและบอกสงฆ์ว่าจะทำอย่างไร เป็นการแจ้งเพื่อทราบโดยมิได้ขอความเห็นของสงฆ์ เพราะเป็นเรื่องปกติ ไม่ต้องอาศัยการวินิจฉัยเป็นพิเศษ เช่น การคืนจีวรที่พระภิกษุสละแก่สงฆ์ให้ภิกษุผู้สละ (วินยปิฎก มหาวิภงกสฺส ทุติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๔) หรือการประกาศในที่ประชุมสงฆ์ก่อนทำอุโบสถ เป็นการแจ้งให้ทราบก่อนเริ่มพิธี (วินยปิฎก มหาคคฺคสฺส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๒๐๓ - ๒๐๔)

ส่วนการประชุมอีก ๒ วิธี ที่มีการขอมติของสงฆ์ คือ ฉัตติทุติยกรรม และ ฉัตติจตุตถกรรม ภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถทำหน้าที่ดำเนินการประชุม แจ้งให้สงฆ์ทราบว่า จะทำสังฆกรรมเรื่องอะไร (สวดฉัตติ) และขอให้สงฆ์ทำความตกลงเกี่ยวกับเรื่องนั้นในที่ประชุมสงฆ์ (สวดอนุสาวนา) ฉัตติทุติยกรรมสวดประกาศ ๒ ครั้ง คือ สวดฉัตติ ๑ ครั้ง และสวดอนุสาวนา ๑ ครั้ง ฉัตติจตุตถกรรมประกอบด้วยการตั้งฉัตติ และสวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง รวมเป็น ๔ ส่วน จึงเรียกว่า ฉัตติจตุตถกรรมวาจา

ภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถจะประกาศต่อสงฆ์ด้วยฉัตติทุติยกรรมวาจา ในกรณีที่ต้องขอความเห็นชอบจากสงฆ์ ส่วนใหญ่เท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มักเป็นการขออนุญาตกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องพื้น ๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น ขอแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ เป็นต้น หรือขอใช้สิ่งของที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามไว้ ด้วยเหตุจำเป็นบางประการ เป็นต้นว่าอาหาร เช่น พระภิกษุอาหารเวลาเดินต้องใช้ไม้เท้า แต่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ว่า ภิกษุรูปใดถือไม้เท้ากับสาแหรกต้องอาบัติทุกกฏ พระภิกษุนั้นจึงต้องขออนุญาตใช้ไม้เท้าต่อสงฆ์เรียกว่าขอทัณฑสมมติ (วินยปิฎก จุลลวคฺคสฺส ทุติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๑๔๖ - ๑๔๗)

การประกาศฉัตติจตุตถกรรมวาจาต่อสงฆ์ กระทำเมื่อการตัดสินใจของสงฆ์เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ จะมีผลกระทบมากต่อผู้เกี่ยวข้อง เช่น การพิจารณาปรับบุคคลเข้ามาบวช (วินยปิฎก มหาคคฺคสฺส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๑๐๓ - ๑๐๔) ไตรปิฎกเล่ม ๔ ข้อ ๘๕) การให้สิทธิพิเศษแก่พระอรหันต์และภิกษุผู้มีให้ถูกกล่าวหาว่าต้องอาบัติ (วินยปิฎก จุลลวคฺคสฺส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๓๑๓ - ๓๑๕, ๓๑๗ - ๓๑๘) การทำโทษภิกษุ (กมฺมขนฺธกัม ใน วินยปิฎก จุลลวคฺคสฺส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕)

ในการประชุมด้วยนิติหัตถกรรมและนิติตั้งตุลาการ พระภิกษุผู้ดำเนินการประชุมจะขอมติจากสงฆ์โดยประกาศให้ผู้ที่ไม่เห็นด้วยแสดงความคิดเห็น ถ้าเห็นด้วย ให้นิ่ง การประชุมบางเรื่องต้องการมติเอกฉันท์ ถ้ามีภิกษุคัดค้านแม้เพียงรูปเดียว ก็กระทำไม่ได้ เช่นการอุปสมบท เป็นต้น แต่บางเรื่องอาจใช้วิธีลงคะแนนเสียงและตัดสินตามเสียงข้างมาก (รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, ๒๕๒๖ : ๑๕)

จากรายละเอียดเกี่ยวกับการประชุมสงฆ์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นว่าสงฆ์ใช้การประชุมเพื่อร่วมกันพิจารณาตัดสินใจในการดำเนินงานของสงฆ์โดยมีข้อกำหนดเกี่ยวกับจำนวนภิกษุที่จะต้องเข้าร่วมประชุมและวิธีการประชุม ตามความสำคัญของเรื่องที่น่าเสนอในที่ประชุม กล่าวคือ

- เรื่องที่พระภิกษุที่เข้าประชุมแจ้งแก่สงฆ์ ใช้อุปโลกนกรรม
- ถ้าเป็นเรื่องที่ภิกษุผู้ดำเนินการประชุมแจ้งแก่สงฆ์ ใช้นิติกรรม
- ในกรณีที่จะขอให้สงฆ์ร่วมพิจารณาตัดสินใจ หากเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะมีข้อขัดแย้งมากหรือผลการพิจารณาไม่กระทบกระเทือนต่อส่วนรวม ใช้นิติหัตถกรรม เช่น การอนุโลมให้ภิกษุอาพาธไม่ต้องปฏิบัติตามสิกขาบทเล็กน้อยบางประการที่เป็นความลำบากสำหรับผู้อาพาธ
- ในกรณีที่ต้องพิจารณารายละเอียดอย่างรอบคอบเพราะการตัดสินใจของสงฆ์จะมีผลต่อเนื่องถึงส่วนรวม เช่น การอุปสมบท เป็นต้น ใช้นิติตั้งตุลาการ

๔.๔.๔ วิธีการประชุมเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์

เมื่อมีอิทธิพลที่เป็นปัญหาขึ้นในสังคมสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นอาปัตตาริกรรม อนุวาทริกรรม ซึ่งเป็นปัญหาความประพฤติของพระภิกษุ หรือ วิวาทริกรรม ซึ่งเป็นปัญหาความแตกต่างทางความคิด สงฆ์จะใช้วิธีการประชุมสังฆกรรมร่วมกันวินิจฉัยตัดสิน เป็นการทำหน้าที่ (กิจจาริกรรม) เพื่อยุติปัญหาให้ถูกต้องตามธรรมวินัย

ในการประชุมเพื่อแก้ไขปัญหานี้ มีวิธีการที่เรียกว่า อธิกรณสมณะ หรือ การระงับอิทธิพล

อธิกรณสมณะ คือ การทำให้เหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์สงบลง ถ้าเหตุนั้นเป็นภาระการงานของสงฆ์ ก็เป็นการจัดการงานให้ดำเนินไป

ได้ด้วยดี ถ้าเหตุที่เกิดขึ้นเป็นปัญหา ก็เป็นการแก้ปัญหา อธิกรณสมณะจะต้องกระทำในที่ประชุมสงฆ์ด้วยสังฆกรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง มีคู่อริอยู่พร้อมหน้าและกระทำด้วยความเป็นธรรม การศึกษาเรื่องอธิกรณสมณะจะทำให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่าพระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์และทรงให้สงฆ์ปกครองกันเองโดยหลักพระธรรมวินัย ไม่ทรงให้ความสำคัญแก่บุคคลหรือคณะบุคคลเป็นการเฉพาะ

อธิกรณสมณะมี ๗ วิธี คือ สติวินัย อมูหวินัย ตัสสปาปิยสิกา ปฏิญญาตกรณะ ดิณวัตตารกะ เขภุขสิกา และ สัมมุขาวินัย พระพุทธเจ้าทรงระงับอธิกรณ์โดยกำหนดวิธีแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์ไว้ในวินัยด้วย การแก้ปัญหาก็เป็นกิจจาธิกรณ์อีกอย่างหนึ่ง

การดำเนินการประชุมเพื่อระงับอธิกรณ์ตามวิธีการทั้ง ๗ นี้ ได้กล่าวอย่างละเอียดแล้วในบทที่ ๒ ในที่นี้ ได้ยกขึ้นมาซ้ำอีกครั้ง เพื่อให้เห็นกระบวนการของการปกครองสงฆ์ในลักษณะของการประชุมร่วมกันทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์

๔.๔.๕ วิธีการประชุมเพื่อลงโทษผู้กระทำผิด

ในกรณีที่พระภิกษุมีพฤติกรรมไม่สมควร หากการกระทำนั้นเป็นการละเมิดพระวินัย จะต้องมีโทษตามที่บัญญัติไว้ในพระวินัย หากเป็นการกระทำที่พระวินัยไม่ได้บัญญัติความผิดไว้ สงฆ์ก็อาจประชุมกันเพื่อพิจารณาโทษได้ หรือพระภิกษุที่ต้องอาบัติเป็นอาจิณ นอกจากจะมีโทษตามพระวินัยแล้ว อาจถูกสงฆ์พิจารณาลงโทษอีกด้วย การประชุมลงโทษของสงฆ์มีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

การให้ปริวาสและการให้มานัต

พระภิกษุที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส จะต้องบอกความผิดของตนในที่ประชุมสงฆ์ แล้วสงฆ์จะให้พระภิกษุผู้ต้องอาบัติประพตติมานัต ๖ วัน แต่ถ้าพระภิกษุนั้นไม่ได้บอกความผิดของตนทันที ปกปิดไว้นานเท่าใด สงฆ์จะให้อยู่ปริวาสนานเท่าจำนวนวันที่ปกปิดไว้ เมื่อครบกำหนดแล้ว จึงพิจารณาให้ประพตติมานัต* ระหว่างที่อยู่ปริวาส

* ดูข้อปฏิบัติของพระภิกษุที่อยู่ปริวาสและประพตติมานัตใน ปาวิวาสกขันธกะ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา : พระบาลีวินัยปิฎก จุลลวรรค ปฐมภาค (๒๕๓๐)

และประพุดิมนัด พระภิกษุนั้น มีฐานะเป็นอปกัตตภิกษุ ถูกตัดสิทธิการเป็นภิกษุ ไม่อาจเข้าร่วมสังฆกรรมกับปกัตตภิกษุ แต่ทำอุโบสถและปวารณาตนเองในหมู่อปกัตตภิกษุได้ (วินยปิฎก จุลลวคคสส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๑๒๕, ๑๔๓)

หลังจากประพุดิมนัดครบ ๖ วันแล้ว วันที่ ๗ จึงขออัphanต่อสงฆ์วิศติวรรค (สงฆ์ที่มีภิกษุอย่างน้อย ๒๐ รูป) เพื่อขอกลับเข้าหมู่

การให้พระภิกษุที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสอยู่ปริวาสและประพุดิมนัด ตลอดจนการอัphan สงฆ์จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ เพื่อให้การลงโทษเป็นไปด้วยความยุติธรรมและมีผลต่อการปรับพฤติกรรมของพระภิกษุได้จริง สงฆ์จึงกระทำด้วยญัตติจตุตถกรรม (สมุจจยกฺขนฺธกํ ใน วินยปิฎก จุลลวคคสส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕)

ตัชชณิยกรรม คือการดำเนินพระภิกษุโดยการประกาศต่อสงฆ์ด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา สงฆ์จะทำตัชชณิยกรรมแก่พระภิกษุเหล่านี้ คือ ก่ออธิกรรมในสงฆ์ มีอาบัติมากและมีมารยาทไม่สมควร คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยอาการไม่สมควร วิบัติในศีล อาจารย์ และทฎฐิ ตีเตียนพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อพระภิกษุที่ถูกทำตัชชณิยกรรมประพุดิแก่ตัวได้ สงฆ์จะระงับตัชชณิยกรรมด้วยญัตติจตุตถกรรมเช่นกัน

กรรม ๕ อย่างคือตัชชณิยกรรม นิยสกรรม ปัพพาทนียกรรม ปฏิสารณิยกรรม และอุกเขปนียกรรม คุรายละเอียคได้ใน กัมมขันธกะ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาเล่ม ๖ (๒๕๓๐) และ จัมเปยขขันธกะ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาเล่ม ๕ (๒๕๓๐) ส่วนตัสสปายสิกากรรม คุใน สมถขันธกะ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาเล่ม ๖ (๒๕๓๐ : ๔๑๐ - ๔๒๑) กรรมทั้ง ๖ นี้รวมเรียกว่า นิคคกรรม คือ การกระทำของสงฆ์ต่อพระภิกษุที่มีความประพฤติอันควรตำหนิ เพื่อกล่าวโทษ ตำหนิ ควบคุม การลงโทษพระภิกษุด้วยนิคคกรรมทั้ง ๖ นี้ สงฆ์กระทำด้วยญัตติจตุตถกรรม ก่อนจะลงโทษจะต้องแจ้งข้อกล่าวหา (โจท) ให้พระภิกษุที่ถูกกล่าวหาทราบก่อน แล้วให้ผู้ถูกกล่าวหาชี้แจง หลังจากนั้นจึงลงโทษ ระหว่างที่ต้องโทษ พระภิกษุนั้นจะต้องประพฤติวัตรตามที่กำหนดสำหรับนิคคกรรมแต่ละอย่าง หากพระภิกษุถูกลงโทษแล้วปรับปรุงตนได้ สงฆ์จะระงับโทษนั้น ด้วยญัตติจตุตถกรรมเช่นกัน คุรายละเอียคเกี่ยวกับญัตติจตุตถกรรมได้ในหน้า ๖๖

นียสกรรม คือการให้พระภิกษุที่กระทำความผิดเช่นที่กล่าวข้างต้น กลับถือนิสสัยอีก ในลักษณะความผิดเดียวกันอาจถูกลงโทษด้วยกรรมต่างกัน หรืออาจจะถูกลงโทษด้วยกรรมทั้งสองอย่างก็ได้

ปีพพานียกรรม คือ การขับออกจากหมู่ โดยเนรเทศออกจากท้องถิ่นนั้น จะกระทำแก่พระภิกษุที่ก่ออธิกรรมในสงฆ์ มีอาบัติมากและมีมารยาทไม่สมควร คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยอาการไม่ควร วิบัติในศีล อาจารย์และทฎฐิ ดิเตียน พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เล่นคะนอง ประพฤติอนาจาร ล้มล้างพระวินัย ประกอบมิจฉาชีพ

ปฏิสารณียกรรม คือ การให้พระภิกษุขอโทษคฤหัสถ์ เนื่องจากได้กระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดต่อไปนี้ คือ พยายามกระทำให้คฤหัสถ์เสื่อมลาภ สูญเสียประโยชน์ หรือได้รับความลำบาก คำว่าเปรียบเปรยพวกคฤหัสถ์ ขungพวกคฤหัสถ์ให้แตกกัน ดิเตียนพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์แก่พวกคฤหัสถ์ พุดข่มพวกคฤหัสถ์ ด้วยถ้อยคำอันเลว รับคำอันเป็นธรรมแก่พวกคฤหัสถ์แล้ว ไม่ทำจริง

อุกเขปนียกรรม คือ การขกออกจากหมู่ ตัดสิทธิการเป็นภิกษุสำหรับพระภิกษุที่ไม่เห็นอาบัติ ห้ามฉัน ห้ามอยู่ (สมโภค) ร่วมกับสงฆ์จนกว่าจะประพฤติแก้ไขใหม่ได้ สงฆ์อาจจะลงโทษพระภิกษุที่ก่ออธิกรรมในสงฆ์ มีอาบัติมาก และมีมารยาทไม่สมควร คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยอาการไม่สมควร วิบัติในศีล อาจารย์และทฎฐิ ดิเตียนพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยอุกเขปนียกรรมก็ได้ การให้อยู่ปริวาสและประพฤติมานัตก็เป็นการขกออกจากหมู่ลักษณะหนึ่ง

ตัสสวาปิยสิกากรรม ไซ้ลงโทษพระภิกษุที่ต้องอาบัติ แต่ให้การต่อสงฆ์กลับไปกลับมา กล่าวเท็จทั้งที่รู้ สงฆ์จะลงโทษตามลักษณะที่พระภิกษุนั้นต้องอาบัติ แม้พระภิกษุ นั้นจะไม่ยอมรับก็ตาม หรืออาจจะลงโทษหนักกว่าอาบัติที่ต้อง ฐานไม่ยอมรับอาบัติ

นิสสารณา คือการขับออกจากหมู่ พระภิกษุที่สงฆ์จะทำนิสสารณาได้แก่ พระภิกษุที่เป็นพาล ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก มีมารยาทไม่สมควร คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยอาการไม่สมควร การลงโทษพระภิกษุด้วยตัชชนียกรรม นียสกรรม ปีพพานียกรรม ปฏิสารณียกรรม อุกเขปนียกรรม และการขับพระภิกษุออกจากที่ประชุมสงฆ์ เป็น

นิสสารณาเหมือนกัน (สมนุตปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา : ตติโย ภาค, ๒๖๔, ๖๒๗) เมื่อพระภิกษุประพฤติชอบแล้ว สงฆ์จะทำโอสารณา คือการรับเข้าหมู่ สงฆ์ทำนิสสารณา และโอสารณาได้ด้วยสังฆกรรมทุกประเภท (วินยปิฎก มหาวิภังคสูตร ทุติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๒๖๓ - ๒๖๔ และ วินยปิฎก ปริวาร, ๒๕๒๕ : ๕๔๔ - ๕๔๕)

ปกาสณียกรรม คือการประกาศตัดความเกี่ยวข้อง แสดงว่าสงฆ์ไม่รับผิดชอบต่อการกระทำของพระภิกษุที่ถูกประกาศ สงฆ์จะทำปกาสณียกรรม ในกรณีที่พระภิกษุมีความเห็นแตกต่างจากสงฆ์และได้กระทำการเพื่อให้สงฆ์แตกแยกกัน สงฆ์จำเป็นต้องประกาศให้สาธารณชนทราบ ว่า พระภิกษุนั้นมีความเห็นแตกต่างจากสงฆ์ ความเห็น และการกระทำของพระภิกษุนั้นไม่เกี่ยวข้อง กับสงฆ์

การพิจารณาเรื่องนี้ สงฆ์กระทำด้วยอุตติหุติกรรม ต่างจากการลงโทษด้วยวิธีอื่น ๆ ซึ่งมักกระทำด้วยอุตติจตุตกรรม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระภิกษุที่กระทำตนแตกแยกจากสงฆ์มีการ กระทำที่เห็นชัดเจน เป็นปัญหาที่สงฆ์รับรู้ร่วมกันอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องพิจารณา มาก การแต่งตั้งพระภิกษุที่ทำหน้าที่ปกาสณียกรรมกระทำด้วยอุตติหุติกรรม เช่นเดียวกับการแต่งตั้งพระภิกษุทำหน้าที่อื่น ๆ (วินยปิฎก จุลลวคคสูตร ทุติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๑๗๓ - ๑๗๖)

พรหมทัณฑ์ เป็น การลงโทษพระภิกษุที่ว่ายากสอนยาก พระภิกษุทั้งหลายจะไม่ว่ากล่าว ไม่สั่งสอนพระภิกษุนั้น พระภิกษุที่ประสงค์จะลงพรหมทัณฑ์ พระภิกษุอื่น เพียงแต่แจ้งให้สงฆ์ทราบด้วยขปโลกนกรรม แล้วแจ้งให้พระภิกษุที่ต้องพรหมทัณฑ์ทราบ เมื่อพระภิกษุนั้นประพฤติแก้ไขตนเองแล้ว จึงขอให้พระภิกษุผู้ลงโทษ ดนระงับโทษนั้น (วินยปิฎก จุลลวคคสูตร ทุติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๓๕๓ - ๓๕๔)

การสวดสมณภาส คือ การที่สงฆ์ทำอุตติจตุตกรรมว่ากล่าวให้พระภิกษุเลิกการกระทำอันเป็นบาป คือ ทำลายสงฆ์ ประพฤติตามผู้ทำลายสงฆ์ กระทำตนเป็นผู้ที่ใคร ๆ ว่าไม่ได้ ถูกสงฆ์ทำนิกคกรรมแล้ว กล่าวหาว่าพระภิกษุทั้งหลาย ลำเอียง และมีทิฏฐิเป็นบาป (วินยปิฎก มหาวิภังคสูตร ปฐม ภาค, ๒๕๒๕ : ๓๕๕ - ๔๒๘ และ วินยปิฎก มหาวิภังคสูตร ทุติโย ภาค, ๒๕๒๕ : ๔๓๑ - ๔๓๖)

การประณาม ใช้ลงโทษสัทธิวิหาริกหรืออันเตวาสิกที่ประพฤติไม่เหมาะสมต่ออุปัชฌาย์หรืออาจารย์ การประณามไม่ต้องกระทำในที่ประชุมสงฆ์ อุปัชฌาย์

และอาจารย์ประณามสัตว์วิหริกได้โดยจับไล่หรือไม่ให้อุปฐากอีก พระภิกษุที่ถูกประณาม จะต้องขอให้อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ยกโทษให้ ถ้าไม่ขอต้องอาบัติทุกกฏ เมื่อสัตว์วิหริกหรืออันเตวาสิกขอให้ยกโทษให้แล้ว อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ไม่ยกโทษให้ ก็ต้องอาบัติทุกกฏ เช่นกัน (วินยปิฎก มหาทศกสฺส ปฐโม ภาค, ๒๕๒๕ : ๘๘ - ๑๐๑; ๑๒๗ - ๑๓๐)

๔.๕ วิเคราะห์ลักษณะการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาล

จากการศึกษาเรื่องอริกรรมทั้งกัจจาธิกรรม อาปัตตาธิกรรม อนุวาทาธิกรรม และ วิวาทาธิกรรม เชื่อมโยงกับลักษณะการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาล ดังได้กล่าวมา โดยลำดับแล้วนั้น สามารถวิเคราะห์ลักษณะสำคัญของการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาลได้ดังนี้

๑. ลักษณะการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาลไม่มีลักษณะเป็นองค์กรจัดตั้งหรือวางรูปแบบบริหารองค์กรอย่างที่ทำกันในองค์กรต่าง ๆ ในปัจจุบัน แต่เป็นการร่วมกันทำหน้าที่ของพระภิกษุผู้อยู่ร่วมกันในอาวาสหนึ่ง ในลักษณะที่พระภิกษุทั้งหมดมีสิทธิเท่าเทียมกัน ความเป็นผู้นำของพระภิกษุที่รับหน้าที่ต่าง ๆ อยู่ที่คุณสมบัติทางธรรม ซึ่งได้รับการยอมรับตามธรรม อย่างเป็นธรรมชาติ

๒. กระบวนการทุกอย่างทุกขั้นตอนของการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาล มิได้ให้ความสำคัญแก่บุคคล หรือ ความคิด หรือหลักการของบุคคล ไม่ว่าฝ่ายใด - เสียงข้างน้อยหรือเสียงข้างมาก เป็นหลัก แต่ให้ถือพระธรรมวินัยเป็นหลัก เป็นการปกครองตามหลักพระธรรมวินัย เพื่อรักษาพระธรรมวินัยตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ลักษณะการปกครองจึงเป็นแบบธรรมาธิปไตย คือ ธรรมเป็นใหญ่

๓. จุดประสงค์ของกระบวนการปกครองของสงฆ์ ที่เป็นไปเพื่อรักษาพระธรรมวินัยให้ยั่งยืนนี้ มีคุณประโยชน์ในวงกว้าง กล่าวคือ จะยังผลที่เป็นความสุข ความเจริญในการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสงฆ์ เกื้อกูลให้พระภิกษุแต่ละรูปปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ดับกิเลสได้โดยสะดวก และยังสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่พุทธบริษัทและบุคคลอื่น หมู่อื่น ความเลื่อมใสศรัทธาซึ่งเกิดจากการได้เห็นวัตรปฏิบัติอันดีงามของสงฆ์นี้ จักช่วยให้พระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายเข้าไปสู่ชีวิตจิตใจของคนทั่วไป เป็นการเผยแผ่และธำรงพระพุทธศาสนาไว้ในหมู่ชนชาวโลกด้วย

ดังนั้น กระบวนการปกครองของสงฆ์ นอกจากจะเอื้อประโยชน์ทาง
ธรรมแก่ผู้ที่อยู่ในสังคมสงฆ์แล้ว ยังเอื้อประโยชน์แก่สังคมภายนอกด้วย

๔. วิธีการปกครองซึ่งเป็นกลไกสำคัญ ที่สงฆ์สมัยพุทธกาลนำมาใช้ คือ
กิจจาริกรรม ซึ่งเป็นวิธีการที่ให้พระภิกษุที่อยู่ร่วมกันมาประชุมพิจารณา วินิจฉัย ตัดสิน
และดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ตลอดจนร่วมกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น
กิจจาริกรรมทุกเรื่อง จะเป็น การอุปสมบทก็ดี อุโบสถกรรมก็ดี การปวารณาก็ดี การระงับ
อธิกรรมก็ดี หรือการลงโทษผู้กระทำผิด ล้วนมีจุดมุ่งหมายและมีวิธีดำเนินการที่จะเกื้อกูล
ให้สงฆ์เป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ตามพระธรรมวินัย

กระบวนการปกครองสงฆ์จึงเป็นการสร้างสังคมอุดมคติ ซึ่งหมายถึงสังคมของ
ภิกษุสงฆ์ที่ดำเนินแนวทางชีวิตอย่างอุดม คือ สมบูรณ์ตามธรรม

๕. เพื่อให้จุดมุ่งหมายดังกล่าวสัมฤทธิ์ผล สงฆ์จำเป็นต้องส่งเสริมให้มีพระ
ภิกษุฝ่ายธรรมวาทีเป็นจำนวนมากกว่าพระภิกษุฝ่ายอธรรมวาที จึงจะช่วยให้กลไกการ
ประชุมสามารถรักษาพระธรรมวินัยไว้ได้

การสร้างธรรมวาทีภิกษุกระทำได้โดยให้การศึกษาพระธรรมวินัย และส่งเสริม
การประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแก่พระภิกษุที่เข้ามาอยู่ในสังคมสงฆ์ ความข้อย่อน
ของความรู้ธรรมและการปฏิบัติธรรม จะเป็นสาเหตุสำคัญที่กระทบต่อกระบวนการปกครอง
สงฆ์ทั้งหมด มิให้สามารถทำหน้าที่จรโลงพระธรรมวินัยในหมู่สงฆ์และในหมู่ชาวโลกไว้ได้

๖. การปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาลอาศัยคุณธรรมต่าง ๆ ของภิกษุสาวก คือ

- ความเป็นกัลยาณมิตร ที่หวังดีในทางธรรมต่อกันและกัน
- ความเอาใจใส่ทบทวนและชำระจิตใจของคนให้พร้อมที่จะทำหน้าที่เพื่อผู้
อื่น
- ความสามัคคีกันในทางธรรม คือ ความพร้อมเพรียงกันทำหน้าที่โดยเห็น
แก่ธรรมเป็นหลัก

๗. แนวคิดในการทำกิจจาริกรรมของสงฆ์ และกระบวนการในการปกครอง
สงฆ์ คือการละกิเลส ระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ หรือ กระบวนการใด ๆ ก็ตาม ล้วนเกิดขึ้น
เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรม เพื่อสร้างพระภิกษุธรรมวาที

กระบวนการให้การศึกษาในที่ประชุมสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นการอุปสมบท อุโบสถกรรม การปวารณา ตลอดจนการระงับอธิกรณ์ด้วยวิธีต่าง ๆ ล้วนเป็นการให้การศึกษาแก่ภิกษุสงฆ์ทั้งในภาคทฤษฎี คือเนื้อหาพระธรรมวินัย และ ในภาคปฏิบัติ คือ การฝึกฝนอบรมให้พัฒนาคุณธรรมจนเป็นธรรมวาทีภิกษุในที่สุด และธรรมวาทีภิกษุก็จะเป็นกำลังสำคัญในสังคมสงฆ์ ที่จะรักษาและสืบทอดพระธรรมวินัยไว้ต่อไป